

**Uchwała Nr XX/157/12
Rady Gminy Gorzyce**

z dnia 28 maja 2012 r.

w sprawie przyjęcia "Gminnego programu opieki nad zabytkami na terenie Gminy Gorzyce"

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.) art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163, poz. 1568 z późn. zm.) po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjąć "Gminny program opieki nad zabytkami na terenie Gminy Gorzyce na lata 2012-2016" stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Gorzyce.

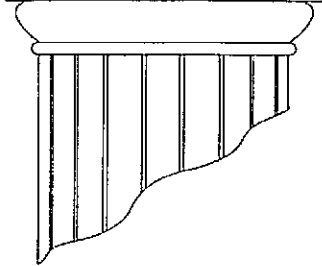
§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady
Gminy

mgr Krzysztof Małek

ABAKUS

ABAKUS

Pracownia

Projektowo-Urbanistyczno-Konserwatorska

ul. Ks. bpa B. Bogdana 25/2

41-500 Chorzów

tel./fax: (032) 2413 - 502

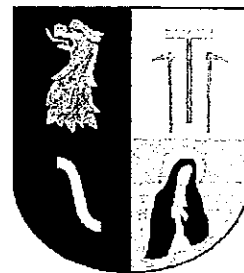
tel. kom. 601 975 222

e-mail: biuro@pracowniaabakus.pl

Załącznik do Uchwały Rady Gminy Gorzyce

nr XX/157/12

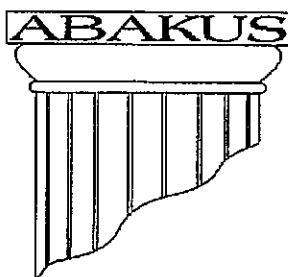
z dnia 28.05.2012 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE GMINY GORZYCE

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE GMINY GORZYCE

ABAKUS
Pracownia
Projektowo-Urbanistyczno-Konserwatorska
ul. Ks. bpa B. Bogedaina 25/2
41- 500 Chorzów
tel.: (032) 241-29-09
fax.: (032) 241-35-02
tel. kom. 0-601-975-222
e-mail: biuro@pracowniaabakus.pl

Autorzy:

dr Dominik Ablańmowicz
mgr Irena Kontny
mgr Magdalena Kopaczewska
mgr Iwona Młodkowska-Przepiórowska
mgr Ewa Pilarska
mgr Piotr Wybraniec

Skład i opracowanie graficzne:

mgr Adam Suchański

Konsultacja:

mgr Anna Fabiańczyk
mgr Daniel Jakubczyk

CHORZÓW 2012

SPIS TREŚCI

I.	STAN BADAŃ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ I OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH NA OBSZARZE GMINY GORZYCE.....	4
I.I.	Przesłanki formalno-prawne.....	4
I.II.	Zakres opracowania.....	4
II.	GMINA GORZYCE.....	11
II.I.	Zarys dziejów Gminy Gorzyce.....	11
II.I.I.	<i>Ślady przeszłości pradziejowej Gorzyc.....</i>	<i>11</i>
II.I.II.	<i>Początki wsi Gorzyce.....</i>	<i>13</i>
II.I.III.	<i>W państewkach stanowych.....</i>	<i>15</i>
II.I.IV.	<i>Dwory – folwarki w Gorzycach.....</i>	<i>16</i>
II.I.V.	<i>Podstawy gospodarcze wsi i folwarków.....</i>	<i>18</i>
II.I.VI.	<i>Przemysł, budownictwo, oświata.....</i>	<i>20</i>
II.I.VII.	<i>Lata 1918-1945.....</i>	<i>23</i>
II.I.VIII.	<i>Gorzyce w II połowie XX wieku.....</i>	<i>26</i>
II.II.	Historia przemysłu w Gorzycach.....	28
II.III.	Struktura przestrzenna obszaru Gorzyc.....	31
II.III.I.	<i>Położenie geograficzne, środowisko przyrodnicze, komunikacja.....</i>	<i>31</i>
III.	KALENDARIUM.....	37
IV.	OBIEKTY ARCHITEKTONICZNE WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW I PROPONOWANE DO WPISU DO REJESTRU ZABYTKÓW.....	43
IV.I.	Obiekty wpisane do rejestru zabytków.....	43
IV.II.	Obiekty sugerowane do wpisu do rejestru zabytków.....	44
V.	ZABUDOWA ZABYTKOWA GMINY GORZYCE.....	45
V.I.	Dawna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.....	47
V.II.	Zabudowa przemysłowa i poprzemysłowa.....	49
V.III.	Kolonie domów urzędniczo-robotniczych.....	51
V.IV.	Obiekty użyteczności publicznej.....	51
V.V.	Zespoły pałacowo-parkowe.....	52
V.VI.	Zabudowania folwarczne.....	53
V.VII.	Obiekty sakralne.....	56
V.VIII.	Cmentarze.....	57
V.IX.	Obiekty małej architektury.....	58

V.X.	Wykaz – obiekty i zespoły przemysłowe o wartościach zabytkowych na terenie Gminy Gorzyce.....	64
VI.	TYOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE GMINY GORZYCE...	66
VII.	Kubatura.....	66
VI.II.	Cmentarze.....	67
VI.III.	Mała architektura.....	68
VI.IV.	Spis Obiektów.....	69
VI.IV.I.	Zespół pałacowo-parkowy.....	69
VI.IV.II.	Zabudowa folwarczna.....	69
VI.IV.III.	Obiekty przemysłowe.....	70
VI.IV.IV.	Mieszkalne budownictwo patronackie.....	71
VI.IV.V.	Obiekty sakralne.....	73
VI.IV.VI.	Budynki użyteczności publicznej.....	73
VI.IV.VII.	Budynki mieszkalne, jednorodzinne o charakterze wiejskim.....	74
VI.IV.VIII.	Budynki wiejskie mieszkalno-gospodarcze.....	75
VI.IV.IX.	Domy jednorodzinne o charakterze „małomiasteczkowym”.....	75
VI.IV.X.	Wille modernistyczne.....	75
VI.IV.XI.	Cmentarze (parafialne).....	76
VI.IV.XII.	Obiekty małej architektury.....	76
VII.	ZIELEŃ ZABYTKOWA.....	79
VIII.	GENERALNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE.....	88
VIII.I.	Cele Programu Opieki Nad Zabytkami na terenie Gminy Gorzyce... ..	88
VIII.II.	Generalne wytyczne urbanistyczne.....	90
VIII.III.	Generalne wytyczne architektoniczne.....	91
VIII.IV.	Postulaty konserwatorskie.....	91
VIII.V.	Generalne wytyczne dla terenów zieleni zabytkowej.....	94
IX.	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA GMINY GORZYCE.....	94
IX.I.	Główne cele polityki gminnej związane z ochroną zabytków.....	94
IX.II.	Wpis do rejestru zabytków – ochrona obiektów.....	99
IX.III.	Dotacje.....	100
IX.IV.	Dominanty przestrzenne - historyczne – pozytywne.....	103
X.	ARCHEOLOGIA.....	104
XI.	SPISY.....	105

XI.I. Spis obiektów.....	105
XI.II. Spis ilustracji.....	110
XII. LITERATURA.....	112

I. STAN BADAŃ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ I OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH NA OBSZARZE GMINY GORZYCE

I.I. Przesłanki formalno-prawne.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA TERENIE GMINY GORZYCE zwany dalej PROGRAMEM, opracowany został na lata 2012-2016.

Obowiązek sporządzenia niniejszego dokumentu wynika z zapisów artykułów 16, 18, 21 – 22 oraz 84 – 88 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163, poz. 1568, z późniejszymi zmianami). Program dotyczy zagadnień ochrony zabytków na obszarze jednostek samorządu terytorialnego Gminy Gorzyce.

Zapisy programu będą podstawowym narzędziem dla władz gminy w realizacji przedsięwzięć dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, a także przyczynią się do zapewnienia środków koniecznych do realizacji programu w latach 2012-2016.

Podstawą dla sporządzenia niniejszego programu jest (zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami) ewidencja obiektów zabytkowych gminy Gorzyce. Zasady sporządzenia ewidencji zabytków określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 04.124.1305).

I.II. Zakres opracowania.

Programem został objęty obszar gminy Gorzyce – w jego obecnych granicach administracyjnych.

W związku z powyższym Program, zgodnie z art. 87, ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ma na celu, w szczególności:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla realizacji potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, wspierania inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, w celu eliminacji sytuacji konfliktowych związanych z wykorzystaniem tych zabytków;
- tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

Opracowano ewidencję obiektów zabytkowych powstałych do lat 50. XX w., w tym obiektów małej architektury. Ewidencja ta, winna umożliwić określenie form współpracy i relacji między właścicielami obiektów a gminą, czy też przedstawicielami administracji państwowej i gminnej, w kwestii zasad prowadzenia wspólnych działań i odpowiedzialności w zakresie ochrony zabytków. Przy jej sporządzaniu kierowano się także zapisem art. 6 ustawy o ochronie zabytków, zgodnie z którym ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowli,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,

- obiektami techniki, (m. in. kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi),
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami projektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

Ilustracja 1: Olza - stalowy most kolejowy na rzece Odrze.

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. z późn. zm.),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej, w których określono typy obiektów podlegające ochronie i opiece z mocy ustawy.

Opracowanie niniejsze nie ma charakteru studium, czy też analizy struktury urbanistycznej i architektonicznej gminy Gorzyce. Jego zasadniczym celem jest istotne zmniejszenie zagrożeń dla substancji zabytkowej i docelowa ochrona przed ich likwidacją.

Na podstawie dokonanej inwentaryzacji substancji i prospekcji terenu skoncentrowano się na sporządzeniu wytycznych konserwatorskich zarówno w odniesieniu do układu przestrzennego obszaru gminy, jak i syntetycznych względem ogółu obiektów. Celem zawartych w niniejszym programie zasad, którymi należy się kierować jest:

- ochrona zabytkowych układów przestrzennych,
- opracowanie programu strategicznego dotyczącego prac remontowo-konserwatorskich,
- kształtowanie wizerunku plastyczno - estetycznego w oparciu o przesłanki konserwatorskie historycznej zabudowy gminy,
- stworzenie ujednocionej dokumentacji dla wytypowanych budynków w obszarze opracowania,
- określenie stanu zachowania układu przestrzennego gminy i jego wartości zabytkowej,
- sformułowanie generalnych wytycznych konserwatorskich obejmujących problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy,
- wytypowanie obiektów o największej wartości i najbardziej zagrożonych do przyszłego procesu remontowo – konserwatorskiego,
- wskazanie na obiekty, które z uwagi na swe wartości i znaczenie winny być chronione według zasad ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak i tych, które należy wyłączyć spod wcześniej określonych rygorów.

Ilustracja 2: Olza, ul. Bogumińska - widok ogólny folwarku

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3), wprowadza następujące pojęcia związane z ochroną i opieką nad zabytkami:

1. **zabytek** - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. **zabytek nieruchomy** - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
3. **zabytek ruchomy** - rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. **zabytek archeologiczny** - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
5. **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
6. **historyczny zespół budowlany** - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
7. **krajobraz kulturowy** - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
8. **otoczenie** - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W aspekcie ustawy o zabytkach należy także wyjaśnić zagadnienie stosowanego w opracowaniu określenia „objąć ochroną prawną”. Jest to kryterium ogólne, odnoszące się do obiektów posiadających wartość zabytkową.

Obecna ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami różnicuje zakres ochrony każdego z obiektów i hierarchizuje go. Stanowi o tym art. 7 ustawy o następującym brzmieniu:

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;

ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ilustracja 3: Olza, ul. Bogumińska

Wszystkie zatem obiekty wymienione w niniejszym opracowaniu, jako posiadające wartość zabytkową są objęte ochroną według standardu ustanowionego w punkcie 4 tego art. 7 ustawy. Z tego też powodu należy opracować dla nich szczegółowe karty ewidencyjne według zasad ustanowionych Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie gminnej ewidencji zabytków. Część obiektów ze względu na stan techniczny kwalifikuje się do rozbiórki. Wskazane jest wykonanie dokumentacji zachowawczej dla tych obiektów.

Szczególną formą ochrony jest wpis do rejestru zabytków typu „A” (zabytki nieruchome) lub „B” (zabytki ruchome) województwa śląskiego. Wpis powinien obejmować obiekty o najwyższych walorach zabytkowych.

II. GMINA GORZYCE

II.1. Zarys dziejów Gminy Gorzyce.

II.1.1. Ślady przeszłości pradziejowej Gorzyc.

Najstarsze ślady obecności człowieka na terenie gminy Gorzyce związane są z epoką kamienia (luźne, trudne w interpretacji znaleziska krzemienne - paleolityczne i neolityczne - z Czyżowic, Bluszczowa, Gorzyc i Rogowa). Krzemienne znaleziska wiążą archeolodzy ze społecznościami myśliwsko-zbierackimi. Unikatowe importy – sztylet i diadem – pochodzą z kolei z III-IV okresu epoki brązu. Zostały odkryte na terenie żwirowni „Odra”, w pobliżu starorzecza rzeki. Sztylet pochodzi zapewne z Kotliny Karpackiej, diadem - z terenów przyalpejskich. Obiekty potwierdzają rangę szlaku bursztynowego, który wiódł z północy na południe kontynentu, obejmując obecny obszar gminy Gorzyce. Rzeki: Olzę i Odrę pokonywano w okolicach Olzy i Bogumina, gdzie znajdowały się dogodne przeprawy - brody. Szlak posiadał duże znaczenie w okresie wpływów rzymskich: z okresu rzymskiego epoki żelaza pochodzi unikatowe w skali europejskiej brązowe wiadro, znalezione w miejscowości Olza, o pro-

weniencji germańskiej. Innym zabytkiem jest rzymski miecz – gladius również znaleziony na terenie obecnej gminy Gorzyce. Obiekty datuje się na około II w. n.e. Z początków I tysiąclecia pochodzą też: brązowy sierp i czerpak oraz pozostałości osady w Gorzyczkach i Gorzycach. Niezwykle bogaty jest też zbiór zabytków średniowiecznych i nowożytnych z okolic miejscowości Olza i Odra, odkrytych przypadkowo w trakcie eksploatacji żwiru. Są wśród nich m.in.: miecz, topór, czekan bojowy oraz obręcz koła. Na liczebność znalezisk ma wpływ fakt, iż Brama Morawska stanowiła od zarania dziejów najdogodniejsze przejście pomiędzy pasmami górskimi, po którym odbywa się komunikacja czy migracja ludności.

Poznanie przeszłości pradziejowej dzisiejszej gminy Gorzyce utrudnia m.in. słabe rozpoznanie archeologiczne, brak możliwości udostępnienia i opracowania źródeł archeologicznych, wreszcie przekształcenie powierzchni gminy, wskutek zachodzących tu procesów osadniczych i odkrywkowej eksploatacji kruszywa na terenie dawnych starorzeczy.

Ilustracja 4: Gorzyce, ul. Piaskowa - widok ogólny.

II.I.II.Początki wsi Gorzyce.

Na przełomie I i II tysiąclecia naszej ery obecny obszar gminy Gorzyce zamieszkiwało słowiańskie plemię Gołęczyców, wzmiankowane przez tzw. Geografa bawarskiego. Plemię to dysponowało w VII – IX w. kilkoma grodami, m.in. na terenie dzisiejszej Lubomi, która uległa zagładzie w końcu IX w. w czasie najazdu Wielkomorawskiego. Wokół grodów obronnych funkcjonowały w tym czasie także osady otwarte. Nie można stwierdzić czy teren gminy Gorzyce stanowił w VII- VIII w. teren pusty pod względem osadniczym, czy też istniały tutaj jakieś niewielkie osiedla - których istnienia możemy się domyślać z uwagi na bliskość rzek Olzy i Odry oraz ośrodków grodowych m.in. w Lubomi, a później ośrodków grodowych i protomiejskich w Cieszynie i Raciborzu.

Najstarsze wzmianki źródłowe, które odnoszą się do omawianego obszaru zdają się potwierdzać tezę, że pierwotnie osadnictwo koncentrowało się w dolinach rzecznych. Papież Grzegorz IX zatwierdził w 1229 r. - w bulli datowanej w Perugii - opatowi klasztoru w Tyńcu, na rzecz filii w Orłowej dziesięcinę ze wsi: Gorzyce, Uchylska (teren obecnej gminy Gorzyce), Wierzbice i Zabłocie (teren dzisiejszego miasta Bogumin). Nie wiadomo, czy położone w niedalekiej odległości wsie stanowiły jakiś klucz dóbr. Wszystkie one położone były w żyznej dolinie Olzy i Odry, podobnie jak wzmiankowane Gołkowice (teren obecnej gminy Godów). Nieznacznie później pojawia się w źródłach Odra (1264 r.). W tym czasie mogły istnieć także Małe Gorzyce - Gorzyczki.

Część historyków przypuszcza, że XIII lub XIV w. – mimo braku wzmianek źródłowych - to początki kolejnych wsi zakładanych w dolinkach lub w sąsiedztwie niewielkich cieków: Czyżowic, Belsznicy, Kamienia, Rogowa (lub Rogowca), Turzy. O ciągłości osadniczej części z nich świadczą zapisy w „Księdze uposażeń biskupów wrocławskich”, sporządzonej około 1300 r. Zawiera ona wykaz miejscowości zobowiązanych do uiszczania dziesięciny na rzecz biskupów wrocławskich. Pojawiają się zarówno osady wspomniane już wcześniej w źródłach, jak i dotychczas nie ujawnione, powstałe zapewne na fali

wielkiej akcji kolonizacyjnej, która miała miejsce na terenie księstwa u schyłku XIII w. Są wśród nich m.in. Gorzyce, Uchylsko, Turza. Wioski zakładano na zboczach dolin niewielkich cieków wodnych, po obu stronach cieku. Oprócz zagród chłopskich istniały na ich terenie stawy i młyny (młyn w Uchylsku pojawia się w źródłach już w 1305 r.).

W pobliżu powstawały też w początkach II połowy XIII w. pierwsze osady o wczesnomiejskim charakterze będące przede wszystkim ośrodkami wymiany handlowej, a także ośrodkami administracyjnymi władzy - Wodzisław oraz Bogumin. Bogumin powstał przy dogodnej przeprawie przez rzekę, na zrębach osady handlowej. W XIV w. zbudowano po drugiej stronie przeprawy gród, który miał chronić miasteczko.

W XIII-XIV w. istniały tu trzy rodzaje własności: książęca, kościelna oraz rycerska. Wsiami kościelnymi były Gorzyce i Uchylsko. Powstanie własności rycerskiej wiązało się z rozdawnictwem ziemi przez księcia. W XIV-XV w. stan posiadania ulegał ciągłym zmianom. Wioski znajdowały się raz w rękach rycerskich, raz w książęcych, by ponownie znaleźć się w rękach rycerskich. Przeważali zapewne rycerze jedno- lub dwuwioskowi, co najwyżej kilkuwioskowi, np.: Strzałkowie i Pelkowie z Belsznicy oraz Mozgowie z Czyżowic.

Ilustracja 5: Uchylsko, ul. Wiejska - kaplica architektoniczna wraz z kamiennym krzyżem.

II.I.III.W państewkach stanowych.

W wyniku procesów podziału, a później wewnętrznego rozpadu księstw powstawały u schyłku średniowiecza wielkie majątki ziemskie, które miały charakter latyfundialny. Te procesy można także śledzić na przykładzie księstwa raciborskiego (opolsko-raciborskiego). Powstały na jego terenie liczne majątki feudalne, nadawane jako lenna szlachcie - wolne państwa stanowe oraz zwykłe majątki - mniejsze państwa stanowe. W wyniku takich procesów powstało na terenie księstw cieszyńskiego i raciborskiego na przełomie XV i XVI w. kilka państewek stanowych, a wśród nich Wodzisław i Bogumin.

W skład Wodzisławia wchodziło kilkanaście okolicznych wsi, w tym (w różnym okresie czasu) Czyżowice, Gorzyczki, Turza oraz Uchylsko. Podwalinę państewka stanowiło zapewne „dożywocie” księżnej Konstancji, które mogło obejmować Wodzisław i otaczające go wioski. Status minor (tzn. Mniejsze Wolne Państwo Stanowe) przetrwało aż do XIX w. Część wsi pozostających w granicach majątku stanowiła własność alodialną (szlachecką), część należała do domeny panów stanowych. W XIX w. właściciel państewka utracił prawa zwierzchnie w stosunku do miasta, pozostał właścicielem rozległych dóbr rycerskich (w tym dworów - majątków rycerskich w Czyżowicach i Turzy).

W skład drugiego państewka Bogumin weszły z kolei, jeszcze przed uzyskaniem przez majątek bogumiński „status minor” – takie wioski jak: Belsznica, Gorzyce, Olza i Odra oraz kilka wsi stanowiących dziś część gminy Krzyżanowice i miasta Bogumin. W 1428 r. książęta raciborscy zatwierdzili Bielikowi Kornicy z Bogumina nabyte przez jego ojca w 1423 r. wsie: Zabełków, Odra, Ligota oraz Pudłów. W tymże stuleciu do majątku dołączono Odrę i Olzę. W połowie XVIII w. państewko podzieliła granica polityczna Prus i Austrii. Do 1802 r. cały majorat pozostawał w ręku Donnersmarcków.

Kamień (teren obecnej czaszy polderu „Buków”) znalazł się w ręku Reiswiczów, którzy byli także właścicielami Tworkowa i dóbr na terenie dzisiejszej gminy Lubomia. Z kolei Bluszczów i Rogów stanowiły własność m.in.

Fragsteinów, a potem Larischów (od końca XVIII w. Larisch-Moennichów), którzy posiadali także rozległe dobra po austriackiej stronie granicy w okolicach Karwiny.

II.1.IV.Dwory – folwarki w Gorzycach.

Opisane powyżej dobra stanowiły w XV-XVI w. podstawę rozwoju majątków ziemskich – folwarków, które przetrwały mimo likwidacji pańszczyzny aż do I połowy XX w. Ich właścicielami byli zarówno katolicy jak i protestanci, a w XIX-XX w. także Żydzi, Morawianie, Czesi, Polacy i Niemcy, w tym przedstawiciele znakomitych rodzin tj.: d'Arco (Georg Wilhelm von Arco z Gorzyc – pionier niemieckiej radiofonii), Charwat, Donnersmarck, Eichendorff, Fragstein (Jerzy Fragstein z Bluszczowa, to jeden z przywódców luteran), Larisch (Antoni Larisch z Rogowa – jeden z twórców karwińskiego przemysłu), Larisch-Moennich, Oppersdorf, Godula (Karol Godula, tzw. król cynku w dzieciństwie mieszkał w Gorzyczkach).

Ilustracja 6: Gorzycki - ul. Wiejska - zabudowania folwarczne.

W XV-XVI w. powstały na terenie wsi folwarki pańszczyźniane. Zabudowania dworskie w przypadku miejscowości stanowiących dobra kameralne panów państewek i większych majątków (bogumińskiego, bluszczowskiego, tworowskiego i wodzisławskiego) ograniczały się do zamkniętych z reguły w czworobok zabudowań folwarcznych – gospodarczych oraz mieszkalnych zarządcy czy dzierżawcy i pracowników dworskich. Tego typu założenia można śledzić na znakomitych rękopiśmiennych źródłach kartograficznych z połowy XVIII w. Istniały wtedy, uwzględnione w legendzie mapy, folwarki należące do panów: bogumińskich (Olschin – pomiędzy Odrą, Olzą i Belsznicą, Teich – część jego późniejszych zabudowań zachowała się na Dworku - na terenie sołectwa Olza, zabudowania folwarczne w Belsznicy); panów wodzisławskich (Gorzyczki – część późniejszych zabudowań zachowała się w południowej części sołectwa, Turza – przy dzisiejszej ulicy Kościuszki i Wodzisławskiej zachowała się część zabudowań z początku XX w.), bluszczowskich (Rogów – znajdowały się za zabudowaniami dzisiejszej Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, zachował się budynek dworskiej leśniczówki z I połowy XX w.; Syrynka). Nie zachowały się niestety akta podworskie poszczególnych dworów (folwarków), nie przetrwały też ich pierwotne zabudowania. Taki stan rzeczy uniemożliwia dokonanie opisu przestrzennego, architektonicznego i funkcjonalnego poszczególnych zespołów zabudowań dworskich.

W miejscowościach stanowiących siedzibę właścicieli dóbr (Oderberg - Chałupki, Wodzisław, Bluszczów; później także Gorzyczki i Gorzyce, a w I połowie XX w. – Turza-Olszenica), powstawały całe zespoły pałacowo-parkowe, złożone z reprezentacyjnej siedziby właściciela oraz zabudowań folwarczno – gospodarczych i mieszkalnych. Resztki tego typu założeń dworskich zachowały się w Gorzycach, Gorzyczkach oraz Turzy-Olszenicy. Zagładzie uległa reprezentacyjna siedziba rodowa bluszczowskich Larischów, która funkcję rezydencjonalną utraciła w II połowie XVIII w., gdy właściciele rozległych dóbr przenieśli się na stałe do Karwiny.

Ilustracja 7: Gorzyce – zespół parkowo-palacowy

II.I.V. Podstawy gospodarcze wsi i folwarków.

Jedną z podstawowych gałęzi gospodarki była, co najmniej od XVI w., gospodarka stawowa. „Złoty wiek” stanowił okres jej znakomitego rozwoju. Stawy – różnej wielkości - tworzono przez sypanie grobli w dolinach rzek i mniejszych cieków: rzeki Odry - na terenie Bluszczowa, Bełsznicy, Olzy i Gorzyc; Olzy - pomiędzy Uchylskiem i Gorzyczkami; rzeki Leśnicy - na Pędzichu i w Olszenicy. Prowadzono w nich hodowlę karpia, istniały też na ich skraju młyny wodne, piły oraz folwarki (w Bluszczowie – Kympa; Olszenicy i Olzie – Teichhof). Część grobli zachowała się do dziś, m.in.: w Bełsznicy, Turzy i Czyżowicach. Wskutek wojny trzydziestoletniej, przeniesienia stolicy z Krakowa do Warszawy oraz rozwijającej się produkcji zboża i roślin okopowych gospodarka stawowa mocno upadła. Na przełomie XVIII i XIX w. powierzchnia stawów zmniejszyła się o około 50 %. Osuszono też stawy w okolicach Bełsznicy, Gorzyc i Olzy, a nieco później – w dolinie Leśnicy.

Istotną rolę zaczęła w XVIII w. odgrywać hodowla szlachetnych odmian owiec - rasy merynos, w której przewodzili Larischowie. W szczytowym momencie hodowali w swoich dobrach kilkadziesiąt tysięcy sztuk merynosów. Owcza wełna rywalizowała na brytyjskim rynku z najlepszymi gatunkami tego surowca.

W tym samym czasie na osuszonych stawach powstawały nowe folwarki (Teichhof pomiędzy Łaziskami a Turzą). Rozwijano na niewielką skalę produkcję mleka, masła i serów (Gorzyczki i Gorzyce) oraz produkcję dodatkową związaną z rolnictwem. W XVIII w. rozpoczęto na terenie ówczesnego powiatu pszczyńskiego uprawę nieznanych wcześniej odmian ziemniaków. Ich nadwyżki przetwarzano w gorzelniach. Niektóre folwarki były ośrodkami postępu rolniczego. Na przełomie XIX i XX w. pojawiły się w nich pierwsze maszyny parowe.

Tymczasem uboga ludność wsi położonych na skraju płaskowyżu (Czyżowic, Turzy) żyła w ogromnej biedzie. Z tego powodu mieszkańców Czyżowic określano jeszcze w XX w. w pogardliwy sposób żurokami, mietlorzami lub grzybiarzami. Ubóstwo potęgował w XIX w. głód ziemi. W 1811 r. wybuchło w okolicach Wodzisławia duże powstanie chłopskie, stłumione przez władze. Do powstania przystąpili również chłopci z terenu dzisiejszej gminy Gorzyce.

Obszar dzisiejszej gminy Gorzyce nie stanowił całości pod żadnym względem: gospodarczym, własnościowym czy administracyjnym. Wyraźnie widoczna była dysproporcja w rozwoju pomiędzy ubogimi miejscowościami położonymi na skraju Płaskowyżu Rybnickiego (Czyżowice, Turza, Rogów), a bogatymi miejscowościami położonymi w żyznych dolinach Odry i Olzy (Bluszczów, Kamień, Odra, Olza, Uchylsko). Te różnice przejawiały się nie tylko w chłopskim i gminnym budownictwie, ale także w zwyczajach, mentalności i stroju. Różnice pogłębiała przynależność parafialna (i dekanalna), własnościowa, administracyjna. Do 1922 r., a potem na powrót w latach 1939-1945, miejscowości gminy Gorzyce należały do różnych powiatów: raciborskiego i pszczyńskiego, a od I połowy XIX w. – raciborskiego i rybnickiego.

II.I.VI.Przemysł, budownictwo, oświata.

W II połowie XIX w. i na początku XX w. miała miejsce w tej części Górnego Śląska rewolucja przemysłowa. Nie spowodowała jednak zasadniczych zmian w krajobrazie wsi, jak to miało miejsce choćby w okolicach Radlina – Rydułtów - Pszowa. Na terenie obecnej gminy Gorzyce utrzymała się tradycyjna zabudowa mieszkalna, przetrwały dawne układy przestrzenne wsi i przysiółków. Wskutek restrykcyjnych zarządzeń władz pruskich oraz ciągłych pożarów drewniana zabudowa ustępowała murowanej. W XIX w. spłonęły m.in. drewniane zabudowania dworskie w dolinie Leśnicy - Teichhof, młyn w Turzy oraz Gorzyce i Nowsie w Rogowie. W tym czasie z cegły wznoszono zabudowania dworskie i chłopskie oraz obiekty użyteczności publicznej (szkoły, przystanki kolejowe, kościoły, kaplice). Nowe, murowane świątynie pojawiły się w Gorzycach (lata 60. XIX w.) oraz Rogowie (lata 90. XIX w.).

Ilustracja 8: Rogów, ul. Raciborska 40

Kościół w Rogowie zaprojektowany został przez Ludwika Schneidera, autora projektu rybnickiej bazyliki. Rogowska świątynia uchodziła do czasu zniszczenia w 1945 r. za najpiękniejszy kościół wiejski na Śląsku. Masywne kaplice po-

wstawały w XIX i XX w. kolejno w Olzie, Czyżowicach, Odrze, Turzy, Rogowie i Bluszczowie. Tereny dzisiejszej gminy dodatkowo skomunikowano za pomocą dogodnych połączeń kolejowych z Chałupkami i Boguminem oraz Wodzisławiem i Rybnikiem, a na krótko przed I wojną światową z uzdrowiskiem w Jastrzębiu-Zdroju.

W XIX i XX w. następował dalszy rozwój przestrzenny wsi. Powstawały nowe folwarki, modernizacji poddawano zabudowania w folwarkach już istniejących. W tym czasie powstały m.in.: Kolonia Gruttschreiber na terenie osuszonych stawów w Belsznicy; Przedewsie w Gorzyczkach; Bielitzhof i Nowy Folwark w Turzy. Od początku XX w. zabudowywano okolice dzisiejszej ulicy Raciborskiej w Rogowie i Osinach – przy przystanku kolejowym, a także ul. Bogumińskiej w Turzy - w pobliżu dworca kolejowego. Powstawały też zabudowania na parcelowanych terenach dworskich (np. przy dzisiejszej ul. Bogumińskiej w Turzy Śl.).

Ilustracja 9: Kolonia Fryderyk, ul. Leśna - zabudowania d. kopalni.

W XIX w. w okolicy Biertułów, Radlina, Rydułtów i Pszowa rozwijało się górnictwo węgla kamiennego. Już w samym końcu XVIII w. powstała kopalnia „Hoym”. W pierwszej połowie XIX w. wydobywanie węgla ruszyło w okolicy Pszowa, Rydułtów, Radlina i Biertułów. Pierwsze zakłady stanowiły niewielkie firmy, wykorzystujące niezwykle prymitywne technologie wydobywcze. Dopiero zastosowanie maszyn parowych oraz rozwój kolei umożliwiło wydobywanie surowca na wielką skalę i transport węgla na znaczne odległości. Na przełomie XIX i XX w. przy kopalniach budowano osiedla i kolonie robotnicze z domami: noclegowymi dla przyjezdnych i samotnych robotników (szlafchauzami), dla robotników (familokami) i dla urzędników (beamtrami). Tego typu kolonia powstała również na terenie Gorzyczek, przy wzniesionej na początku XX w. kopalni „Fryderyk”. Zakład po kilku latach wydobywania – w 1923 r. unieruchomiono, z uwagi na niezwykle trudne warunki wydobywania i zagrożenie metanowe. Już w II połowie XIX w. mieszkańcy gorzyckich wsi podejmowali zatrudnienie w kopalniach, emigrowali m.in. do Westfalii, celem podjęcia pracy. Rozwój górnictwa spowodował istotne zmiany w strukturze osadniczej gminy Gorzyce. Na początku XX w. powstały tu kolejne jednostki osadnicze: kolonia Fryderyk (planowano budowę 50 budynków, do czasu unieruchomienia kopalni powstało ich kilkanaście); Kolonia Olecka (w pobliżu dworca kolejowego w Olzie) oraz familoki w Bluszczowie – powiązane z kopalnią „Anna” w Pszowie.

Rozwijało się też indywidualne budownictwo mieszkaniowe. Wznoszono nowe budynki na planie wydłużonego prostokąta, kryte dwuspadowym dachem, z sienią na przestrzał. Z tego okresu (przełom XIX i XX w.) zachowały się też nieliczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze o znaczących wartościach kulturowych.

W XIX w. wzrastał powoli poziom oświaty dzięki budowie nowych szkół i wprowadzeniu przez władze powszechnego obowiązku szkolnego. Szkoły swoim zakresem przekraczały ramy szkół parafialnych. Powstały w tym czasie nowe szkoły; kolejno w Belsznicy i Olzie, Czyżowicach, Gorzyczkach i Turzy,

a na początku XX w. w Bluszczowie. Nowe budynki szkolne wzniesiono w Gorzycach i Rogowie. Wyróżniający się nauczyciele w tym okresie pochodzili ze szkoły w Belsznicy: Anton Onderka oraz Alojzy Kotschy. Pierwszy z nich opracował w 1845 r. dwujęzyczny polsko – niemiecki elementarz, którego wydanie było wielokrotnie wznawiane. Drugi opisał w kronice szkolnej kilkadziesiąt rzadkich gatunków roślin z terenu wsi. Do wyróżniający się uczniów gorzyckich szkół, którzy niejednokrotnie kontynuowali naukę na zagranicznych uczelniach, zaliczyć można m.in.: hrabiego Georga von Arco z Gorzyc, Annę Juzek z Belsznicy, Jana Pipreka z Gorzyczek i ks. dr Rudolfa Adameczyka.

Ilustracja 10: Turza Śląska - dawna szkoła przy ulicy Powstańców 8.

II.I.VII.Lata 1918-1945.

W II połowie XIX w. zaczęła się rozwijać na Górnym Śląsku świadomość narodowa. Po zakończeniu I wojny światowej miały miejsce III powstania śląskie. W trakcie III powstania doszło pod miejscowością Olza- w maju 1921 r.- do jednej z bardziej krwawych bitew. Zginęło w niej kilkudziesięciu powstańców i Niemców; dziesiątki osób odniosło rany. W walce wykorzystano pociąg pancerny.

W okresie międzywojennym w latach 20. XX w. zlikwidowano dualizm podziału administracyjnego – wcielono tzw. obszary dworskie pozbawione samorządu (np. Bluszczów, Gorzyce, Gorzyczki, Turza) do gmin macierzystych. Gminy, przejęły też obowiązki spoczywające na właścicielach obszarów dworskich, związane z utrzymaniem dróg, szkół i ochrony przeciwpożarowej. Nastąpiła też parcelacja majątków ziemskich (np. Belsznica, Bluszczów, Rogów, Turza). Umożliwiła ona powstanie nowych gospodarstw i zabudowywanie terenów dotychczas niezagospodarowanych – a tym samym rozwój przestrzenny miejscowości. W ten sposób powstały zabudowania m.in. w Belsznicy - przy ul. Czyżowickiej, w Turzy - przy ul. Kościuszki i ul. Zwycięstwa. Zabudowa wsi przekroczyła określone przed stuleciami granice.

Ilustracja 11: Turza Śląska, zabudowania folwarczne przy ulicy Kościuszki.

We wsi Belsznica uruchomiono, dzięki staraniom ks. dr. Jana Masnego i Leona Smółki oraz miejscowych rolników, spółdzielnię mleczarską. Zakład obsługiwał miejscowości położone w dolinie Odry oraz na skraju Płaskowyzu Rybnickiego. Został wyposażony w nowoczesne urządzenia. Realizację dalszych planów m.in. uruchomienia suszarni śliwek uniemożliwił wybuch II woj-

ny światowej. W okresie ogromnego bezrobocia przez tzw. zieloną granicę przemycano m.in. eter (rodzaj alkoholu) oraz owoce cytrusowe.

W okresie międzywojennym dostrzeżono walory krajobrazowe okolicy m.in.: wzgórza Kamieniec w Bluszczowie z figurą św. Jana Nepomucena, pałacu w Gorzycach i stawu kąpielowego. We wspomnianym pałacu hrabiego Arco znajdowało się „UZDROWISKO DLA DZIECI MIASTA KATOWIC IMIENIA PREZYDENTA MOŚCICKIEGO”. Duże znaczenie na turystycznej mapie województwa i kraju posiadał Trójkąt Trzech Republik u ujścia Olzy do Odry (poniżej ówczesnej gminy Olza) – w którym łączyły się granice Czechosłowacji, Niemiec i Polski. Odwiedzali go co roku weterani powstań śląskich, harcerze oraz chórzyści. Odbywały się słynne „marsze powstańcze” z Trójkąta Trzech Cesarzy w okolicy Mysłowic do Trójkąta Trzech Republik pod Olzą (w połowie sierpnia, w rocznicę wybuchu III powstania śląskiego).

W 1938 r. na Zaolzie wkraczali przez teren dzisiejszej gminy polscy żołnierze. Mieszkańcy nadgranicznych wsi nie przyjmowali konfliktu z entuzjazmem. 1 września 1939 r. wojska hitlerowskie zajęły w godzinach porannych miejscowości wchodzące w skład obecnej gminy Gorzyce. Z okolicy umocnionego Bogumina wycofali się polscy żołnierze, ponieważ nie przewidywano obrony południowo-zachodnich kresów województwa.

W okresie II wojny światowej, wskutek działań frontowych, represji i mordów zginęło kilkuset mieszkańców wsi, wchodzących w skład dzisiejszej gminy Gorzyce, m.in. wywodzący się z Rogowa zakonnik o. Józef Huwer – werbista, zamordowany w Buchenwaldzie. W ówczesnej gminie Gorzyczki istniały dwa obozy dla wysiedlanej m.in. z okolic Żywca ludności polskiej, tzw. Polenlagry. W obozach tych znalazło się kilka tysięcy osób. Pierwszy istniał w dawnym dworze - „Zomku” w Gorzyczkach, drugi na terenie nieczynnej kopalni „Fryderyk”.

W 1945 r. toczyły się na terenie dzisiejszej gminy Gorzyce zacięte walki. Front zatrzymał się na linii Turzy i Czyżowic, do których żołnierze radzieccy weszli w II połowie marca - na kilka tygodni. Obronę przedpola Bramy Moraw-

skiej powierzono gen. Ferdinandowi Schoernerowi. Przed śmiercią Hitler mianował go w swoim testamencie naczelnym dowódcą wojsk lądowych Rzeszy. Feldmarszałek miał swoje stanowiska w Gorzycach, Olzie i Uchylsku, z którego uciekł przed Rosjanami w kierunku na Kopytów. Zacięte walki toczyły się na terenie obecnej gminy Gorzyce (m.in. w Rogowie, Olzie, Gorzyczkach) od do końca kwietnia, prowadząc do ogromnych zniszczeń. W gruzach legły m.in. Gorzyczki, Olza, Rogów oraz wiele budynków w okolicznych wsiach. Całkowitemu zniszczeniu uległy świątynie w Gorzycach i Rogowie.

II.1.VIII.Gorzycy w II połowie XX wieku.

W II połowie lat 40. XX w. wsie podniosły się z gruzów, odbudowano zniszczone świątynie w Gorzycach i Rogowie oraz uszkodzony kościół w Olzie. Powstał też nowy kościół w Turzy Śląskiej, który szybko stał się prężnym ośrodkiem kultu maryjnego (najstarsze centrum kultu MB Fatimskiej na terenie Polski). W 1948 r. w jego głównym ołtarzu umieszczono obraz MB Fatimskiej, autorstwa ludowego artysty.

Ilustracja 12: Olza, kościół przy ul. Szkolnej.